

OVER KORENMOLENS IN GRONINGEN IN DE 17E EEUW

1. De molensanering in 1628

Het eerste aanknopingspunt over het voorkomen van molens op het Groninger platteland in de 17e eeuw heb ik gevonden in het Groninger Molenboek (B. van der Veen Czn, Wolters Noordhoff/ Bouma's Boekhuis bv, Groningen 1981, blz 122 en 123)(bijlage 1). Hierin staat ook verreweg de meeste relevante informatie; tot nu toe heb ik nog geen wezenlijk nieuwe feiten in andere bronnen gevonden. Wel komt uit achtereenvolgende Statenresoluties een goed beeld naar voren over de manier waarop besluiten van de Staten werden geïmplementeerd en welke inspraak daarop mogelijk was.

De informatie in het Groninger Molenboek is gebaseerd op een tweetal resoluties van Provinciale Staten van Stad Groningen en Ommelanden uit 1628. De essentie van de eerste van deze resoluties, die van 25 juni, is het vastleggen van de voorwaarden waaronder de generale middelen voor diverse zaken, waaronder het gemaal, verpacht worden, en de bepaling dat een derde deel van de bestaande molens moet worden afgebroken. De tweede resolutie, van 12 augustus, legt precies vast welke molens moeten worden afgebroken en welke mogen blijven staan en regelt de te ontvangen en te betalen vergoedingen daarvoor. In het Molenboek is een afschrift van dat deel van de eerste resolutie opgenomen, dat betrekking heeft op het gemaal, en wordt informatie uit de tweede resolutie gebruikt.

Het moge duidelijk zijn dat het hier dus steeds gaat om molens waarmee een bepaald oogst-product (rogge, gerst, bonen) gemalen wordt. Het gaat dus uitdrukkelijk niet om poldermolens, waarmee water uitgeslagen wordt. De molens waar het hier om gaat worden ook wel aangeduid als koren- of rogge-molens. Qua technische uitvoering kende men in de zeventiende eeuw geen ander type windkorenmolen dan de standaard-molen. "Een standaardmolen heeft zijn malerij in een rechthoekige kast, die draaiend om een zeer zware eikehouten balk, de zogenoemde standaard wordt gekruid d.i. op de wind gezet." (Groninger Molenboek, zie boven, pag. 1).

2. Met welk bronnenonderzoek ben ik bezig

Ik ben bezig alle Statenresoluties uit 1628 en 1629, voorzover betrekking hebbend op molens, (opnieuw) af te schrijven (zie bijlage 2: Groninger Archieven, toegangsnummer 1, Staatsresolutie: netexemplaar van het resolutieboek der Provinciale Staten van Stad Groningen en Ommelanden, inventaris nummer 6, 7 juli 1625 - 7 augustus 1629). Ook wil ik alle resoluties van Gedeputeerde staten uit die jaren afschrijven. De twee meest informatieve resoluties zijn de beide eerdergenoemde, nl. die van 25 juni (folio 3442 tot folio 3444 verso) en van 12 augustus (folio 3473 verso tot folio 3481).

Verder heb ik tot nu toe ad-hoc kennis genomen van een aantal andere resoluties van de Staten en van G.S., en ben ik bezig een meer systematisch overzicht van deze resoluties te verkrijgen.

Ook heb ik de rekeningen van het gemaal uit 1697, 1698 en 1725 onderzocht, en wil van de andere beschikbare rekeningen, d.w.z. tot 1746, een overzicht krijgen.

Tenslotte heb ik kennis genomen van de lokaal over Noordhorn aanwezige verhalen, meest mondelinge overleveringen, maar ook deels afkomstig uit het archief van B. van der Veen Czn.

Tot ik de resoluties meer systematisch heb onderzocht is dit verhaal slechts een zeer voorlopige opzet in bewerking. Bij het trekken van conclusies hieruit moet hiermee steeds rekening worden gehouden.

3. Details van de statenbesluiten in 1628

In de resolutie van 25 juni wordt de accijns voor diverse graansoorten verhoogd, wordt o.m. bepaald dat een molenaar niet tegelijk bakker mag zijn, dat iedereen een schriftelijk bewijsstuk van de pachter of collecteur moet hebben dat hij zijn koren zal laten malen alvorens het te transporteren en dat niet alleen geen nieuwe molens mogen worden geplaatst, maar dat het aantal molens zelfs met een derde moet worden teruggebracht. Daarbij wordt precies gespecificeerd welke molens moeten worden afgebroken. Tenslotte wordt bepaald dat de pachters de molenspillen uit de af te breken molens mogen halen en onder zich mogen houden tot de molen is afgebroken, dat er bij elke molen een huisje voor een chercher moet komen en dat de chercher een gage van f 130 's jaars krijgt, in gelijke delen te betalen door pachter en provincie. In een voorafgaande resolutie van dezelfde dag wordt een commissie van twee man genstalleerd om de af te breken molens en molenaarswoningen te taxeren, vergoedingen overeen te komen als de af te breken molen aan de molenaar verblijft, vast te stellen welke bijdrage de te handhaven molens moeten voldoen en wordt de gedeputeerden opgedragen de huisjes voor de cherchers te laten bouwen. Tot die er zijn logeren de cherchers bij de molenaars!

Uit de resolutie van 12 augustus blijkt dan dat tussen juni en augustus nog nader overleg heeft plaatsgevonden met pachters, molenaars en ingezetenen, wat erin heeft geresulteerd dat er enkele verschuivingen in de af te breken molens zijn gekomen. Zo wordt bijvoorbeeld in Noordbroek de middelste molen afgebroken in plaats van de kleinste.

Uit een tussen-resolutie (zie bijlage 2, resolutie van 7 augustus, folio 3472 e.v.) blijken het door de ingestelde commissie uitgebrachte schriftelijke rapport en de door molenaars en ingezetenen ingediende requesten in handen te worden gesteld van een aparte onderzoekscommissie, die de requesten en de taxaties moet onderzoeken. Dit is dus enigszins te vergelijken met de in onze tijd gebruikelijke bezwarencommissie.

Tenslotte wordt op 12 augustus door de landdag een besluit terzake genomen. In dat besluit worden de overeengekomen verschuivingen precies vermeld, en wordt een register opgesteld van de af te breken molens en molenaarswoningen en van de door de provincie te betalen vergoedingen, in totaal f 35.983. Vervolgens wordt in een tweede register gespecificeerd wat elke molen die mag blijven staan moet bijdragen "wegen verbetering van hare neringe". Dit levert een totaal bedrag op van f 7.422 en 10 stuivers. De provincie moet dus netto een bedrag van f 28.560 en 10 stuivers betalen en bovendien alle cherchers-huisjes bouwen. Een aanmerkelijk bedrag. Ik kom daar later op terug.

Uit de registers in de resolutie van 12 augustus blijkt dat er 36 molens en een rosmolen worden afgebroken en dat er 73 molens mogen blijven staan.

4. Commentaar op het saneringsproces van 1628

Het overleg met molenaars, ingezetenen en pachters en de procedure rond de requesten en de taxaties, waarbij expliciet een tweede oordeel wordt ingeroepen, vind ik opmerkelijk

modern. Vermeldenswaard is verder dat uit de resolutie van 12 augustus ook nog blijkt dat de pachters nog gehoord zullen worden over het uiteindelijke landdagbesluit, en dat als zij daarmee niet instemmen er voor het eerstvolgende halve jaar teruggegrepen wordt op het besluit van 25 juni. Dat wil zeggen dat alle sinds 25 juni overeengekomen verbeteringen geheel vervallen. Verder leid ik uit de overwegingen bij de diverse resoluties af dat de Provincie heel hard vasthoudt aan het aantal af te breken molens, maar dat het haar niet wezenlijk uitmaakt welke dat zijn. Wel concludeer ik dat de provincie bezorgd is voor de dienstverlening aan de ingezetenen. Zo is er veel aandacht voor de beste plaats van de molen, soms tussen twee kerspelen in, zijn er steeds overgangsmaatregelen, en is er aandacht voor kwaliteit (grote stenen, bekwame mulder etc.).

De maatregelen ten aanzien van de molens moeten fors hebben ingegrepen in het economisch verkeer op het platteland. Het beperkte de concurrentie aanmerkelijk. Uit de resolutie van 25 juni blijkt bovendien dat molenaars bepaalde nevenberoepen (bakker) niet meer mochten uitoefenen, en zelf - direct of indirect - geen pachter mochten zijn. Ook vinden we in deze resolutie strafbepalingen om fraude door molenaars en cherchers en tegenwerking van cherchers te voorkomen.

Voor dit resolute ingrijpen zal reden hebben bestaan. Dat wordt overigens geïllustreerd met resoluties van G.S. uit 1628 over fraude door pachters van het gemaal (19 januari) en de afwikkeling van het faillissement van verschillende molenaars (14 februari). (Beide moet ik nog afschrijven). We moeten daarbij bedenken dat met name het platteland in de provincie nog bezig was weer langzaam overeind te krabbelen na de schansenkrijg.

5. Wat gebeurde er verder rond molens in de 17e eeuw

De indruk is wel eens gegeven dat de belasting op het gemaal en het instellen van de functie van cherchers uit 1628 dateren. Dit is onjuist. Ook voor 1628 werd al accijns op het gemaal geheven, en vermoedelijk met controle door cherchers. Ik heb in een index in elk geval gevonden dat er al in 1599 resoluties van G.S. over zaken met betrekking tot pachters van het gemaal zijn. Wel is met de resoluties van 1628 een en ander helder en ondubbelzinnig geregeld. Uit een aparte resolutie van 25 juni 1628 is overigens af te leiden dat er al voordat deze besluiten werden genomen de dwang bestond om van één bepaalde molen gebruik te maken (zie bijlage 2, folio 3440).

In de eerste periode na het landdagbesluit is er nog enig vervolgoverleg om alsnog bepaalde molens te mogen handhaven en in plaats daarvan andere te mogen afbreken. (zie bijlage 2, de resolutie van 26 februari 1629, folio 3550)

Uit verdere resoluties en uit de rekeningen van het gemaal lijkt verder af te leiden dat de provincie er redelijk in is geslaagd het aantal molens nog enkele tientallen jaren beperkt te houden. Aan het einde van de eeuw is het aantal plaatsen waar molens staan weer aardig uitgebreid.

Zo is er een resolutie van 24 april 1666 waarbij sloten en maten moeten worden besteld bij de molens in de Oldambten en in het Westerkwartier, om de pachten beter te kunnen innen (Groninger archieven, toegangsnummer 1, Resoluties van Gedeputeerde Staten, inventarisnummer 132, periode 1663-1666, folio 1058, opgenomen als bijlage 3).

Hierin worden in hoofdzaak dezelfde molens genoemd als in het register van de molens die in 1628 staan mochten blijven. Het aantal in deze resolutie uit 1666 genoemde molens in de Oldambten is hetzelfde als het aantal dat in 1628 mocht blijven staan. In 1666 wordt Beerta echter niet genoemd, en wel Westerlee, waar in 1628 de molen moest worden afgebroken. In het Westerkwartier worden in 1666 twee molens meer genoemd dan er in 1628 mochten blijven staan, namelijk die van Lutjegast en van Garnwert. Verder wordt in 1666 gesproken over Midwolde i.p.v. Nijenoort en van Oldenhove i.p.v. Engelum. Of de molens ook daadwerkelijk verplaatst zijn is echter hieruit niet af te leiden.

Verder blijkt uit de rekeningen van het gemaal in welke plaatsen er accijns is opgebracht, maar niet hoeveel molens er in elke plaats stonden (Groninger Archieven, toegangsnummer 1, Rekeningen van de extra-ordinaris accijns op het gemaal over de jaren 1696-1698, 1725-1746, tabellarisch samengevat extract uit inventaris nummer 2147, periode 1696-1698, en 2148, voor het jaar 1725, opgenomen als bijlage 4).

Daaruit valt af te leiden dat er ten opzichte van 1628 resp. 1666 de volgende veranderingen zijn te melden:

HUNSINGO (1697 tot 1725 t.o.v. 1628)

Rottum wordt Kantens

Houwerzijl wordt Vliedorp

Schouwerzijl wordt Maarslag, en de molen in Westerwijk wert is dus niet blijven staan.

Oosternieland is blijven staan en niet Oldenzijl.

Het aantal plaatsen waar een molen staat blijft gelijk.

FIVELINGO (1697 tot 1725 t.o.v. 1628)

Schildwolde en Slochteren hebben elk apart een molen i.p.v. één molen die ze samen delen.

Er staan extra molens in:

Tesinge, Leermis, Zeerijp, Weijwert, Tjamsweer, Hellem en Kolham.

Er zijn dus 8 plaatsen met een molen bijgekomen.

OLDAMBTEN (1697 tot 1725 t.o.v. 1666 en 1628)

Termunterzijl in 1697 en 1698 i.p.v. Termunten in 1628, 1666 en 1725

Beerta en Westerlee tegen Westerlee in 1666 en Beerta in 1628

Beersterhamrik voor het eerst in 1697

Veendam en Wildervank voor het eerst in 1725.

Er zijn dus tot 1698 netto 2 plaatsen met een molen bijgekomen, vermoedelijk sinds 1666, en zeker sinds 1628, terwijl er tussen 1698 en 1725 nog 2 plaatsen bijkomen.

WESTERKWARTIER (1697 tot 1725 t.o.v. 1666 en 1628)

Leek i.p.v. Midwolde in 1666 en Nienoort in 1628.

Oldehove in 1697 en 1666 i.p.v. Engelum in 1628.

Garnwert extra t.ov. 1628, al vermeld in 1666.

Lutjegast extra t.o.v. 1628, al vermeld in 1666.

Er zijn dus netto 2 plaatsen met een molen bijgekomen sinds 1628. Dat was in 1666 al gerealiseerd.

GORECHT (1697 tot 1725 t.o.v. 1628)

Er staan in 1697 extra molens in: Sappemeer, Hoogezand en Noordlaren. In 1725 is daar nog Zuidlaren bijgekomen.

Er zijn dus tot 1698 in 3 plaatsen molens bijgekomen, terwijl er tussen 1698 en 1725 nog 1 plaats bijkomt.

Tussen 1628 en 1697 zijn er dus in de Ommelanden (incl. Gorecht) netto in 15 plaatsen molens bijgekomen. De in 1628 gerealiseerde sanering is dus in de loop van de eeuw voor tenminste 40% weer ongedaan gemaakt. Het aantal extra molens kan nog groter zijn, omdat uit de rekeningen op het gemaal niet blijkt of er in een plaats meer dan één molen staat.

Tussen 1698 en 1725 zijn er in elk geval nog in 3 plaatsen molens bij gekomen.

6. De detailcijfers van de rekeningen op het gemaal.

De eerder vermelde rekeningen op het gemaal (bijlage 4) geven ons nog meer informatie dan alleen over het aantal plaatsen waar molens staan.

De rekeningen zijn opgesteld per halfjaar, en geordend per kwartier (Husingo, Fivelingo, Oldambten, Westerkwartier). Daarnaast is er een maandoverzicht voor de totale opbrengst van de stad en de stadstafel, zonder nadere specificatie van afzonderlijke molens, gevolgd door de halfjaar-bedragen van de stad, van het Gorecht - individueel per plaats - en van de totalen voor de vier door mij afgeschreven kwartieren. Daarnaast is er nog een slot-afrekening, waarbij de gemaakte fouten (misrekeningen) worden hersteld. Daarbij wordt ook steeds een bedrag uitgetrokken voor het nazien der boeken etc. Bovendien wordt de definitieve rekening gezamenlijk ondertekend. We hebben dus al in deze tijd met een soort accountantsdienst te maken.

Inventarisnummer 2147 beslaat eigenlijk alleen de jaren 1697 en 1698. 1696 is er in betrokken voor de misrekeningen over het laatste half jaar. Die gegevens van 1696 heb ik nergens afgeschreven.

In bijlage 4 heb ik de staten voor Husingo, Fivelingo, Westerkwartier en de Oldambten afgeschreven, maar geen van de andere vervolgstaten. In de verschillende rekeningen worden de plaatsnamen soms verschillend geschreven, en er wordt ook niet altijd dezelfde volgorde aangehouden. Ook zit er enige variatie in de opschriften boven de staten. Dat heb ik dus in deze bijlage allemaal niet meegenomen. Ook de correcties en de definitieve afrekening heb ik - op een enkele uitzondering na om een idee te geven van de omvang ervan - niet meegenomen.

Bij het afschrijven heb ik zelf de nul ingevoerd; in het manuscript staat er dan een horizontale streep, soms met twee apostrophes erbij. Ik heb alle totaalbedragen nagerekend om zo te kunnen controleren of ik alle cijfers juist heb overgenomen. Daarbij blijkt dat er 16 plakken in een stuiver gaan en 20 stuivers in een gulden. Helaas kloppen enkele totalen in deze bijlage toch niet, ondanks het feit dat ik na de berekening opnieuw de oorspronkelijke staten heb gecontroleerd. Of dat toch een foute afschrijving betreft dan wel een misrekening in de oorspronkelijke staat is mij niet duidelijk.

Als we terugkijken naar de resoluties uit 1628, dan hebben we daar gelezen dat een chercher een gage genoot van 130 gulden 's jaars, gelijkelijk te betalen door de provincie en de pachter.

In hoeverre de chercher ook huur voor zijn huisje moest betalen wordt hieruit niet duidelijk. Daarvoor is verder onderzoek nodig. In elk geval moet de provincie per chercher 32 gulden en 10 stuivers per half jaar aan gage bekostigen. Uit bijlage 4 blijkt dan dat de cherchers in Sauwerd/Wetsinge, Tesinge, Weijwert, Tiamsweer, Kolham en Beersterhamrik in het eerste halfjaar van 1697 meer kostten dan ze aan accijns inbrachten.

Tenslotte nog enkele opmerkingen van een enigszins andere aard. Er zijn gegevens over de opbrengsten van het gemaal over 1697 en 1698, daarna zijn er dus een hele tijd geen gegevens, en dan volgen er weer gegevens uit 1725 tot 1746.

De gegevens uit 1697, 1698 en 1725 heb ik alle in detail opgenomen. Er zijn per halfjaar aanmerkelijke verschillen. De gegevens uit 1698, met name voor het 2e halfjaar zijn in het algemeen wat lager dan die uit 1697. In veel plaatsen zijn de gegevens uit 1725 aanmerkelijk lager dan die uit 1697 en 1698. Enkele plaatsen vormen daarop een duidelijke uitzondering, en zijn zelfs duidelijk hoger.

Duidelijk lager in 1725 zijn in:

Hunzingo: Winsum, Vliedorp, Ulrum, Leens, Kloosterburen, Eenrum, den Andel, Warffum, Usquert, Uithuizen, Uithuizermeden, Oosternieland, Kantens, Middelstum en Onderdendam.

Westerkwartier: Niebert, Grootegast, Niekerk, Lutjegast, Visvliet, Grijpskerk, Niezijl, Noordhorn, Oldehove, Niehove en Aduard.

Fivelingo: Sint Anna, Westeremben, Garsthuizen, 't Zandt, Zeerijp, Delfzijl, Farmsum, Appingedam, Slochteren, Hellum, Scharmer.

Oldambten: Noordbroek, Muntendam, Meeden, Beerta, Scheemda, Finsterwolde, Midwolderhamrik, Termunten.

Duidelijk hoger in 1725 zijn in:

Hunzingo: Sauwerd/Wetsinge en Bedum.

Westerkwartier: Ezinge.

Fivelingo: ten Post, Leermis, Weijwert, Siddeburen.

Oldambten: Zuidbroek, Beersterhamrik, Midwolda. Dat geldt ook voor Veendam en Wildervank, die pas in 1725 voor het eerst vermeld worden.

Of de variaties veroorzaakt zijn door verschuiving van de grens tussen akker- en weide-bouw of door andere factoren (bijv. overstromingen) zou interessant zijn om uit te zoeken.

Mogelijk kunnen de geaggregeerde gegevens per kwartier over een langere reeks van jaren informatie geven over variaties en trends in de graanoogsten. Ik ben daarom bezig deze gegevens over de gehele beschikbare periode uit de rekeningen op het gemaal te verzamelen.

7. Getotaliseerde cijfers van de rekeningen op het gemaal.

In een aparte bijlage (bijlage 5) heb ik de totaalcijfers voor de vier kwartieren samengebracht met de cijfers voor de stad met de stadstafel en voor Gorecht.

Uit deze totalen blijkt nog eviderter dat de totale opbrengst uit 1698 lager is dan die uit 1697 en dat de cijfers van 1725 aanmerkelijk afwijken van die uit 1697 en 1698.

Voor Hunsingo is de opbrengst uit 1725 slechts 2/3 van die uit 1697.

Voor het Westerkwartier is de opbrengst uit 1725 slechts 3/4 van die uit 1697.

Voor Fivelingo is de opbrengst uit 1725 5/6 van die uit 1697.

Voor de Oldambten is de opbrengst uit 1725 echter hoger, namelijk 6/5 van die uit 1697. Die vermeerdering komt echter geheel voor rekening van de molens in Veendam en Wildervank, die er in 1697 en 1698 nog niet waren. Zonder die molens ligt de opbrengst in de Oldambten in 1725 op hetzelfde niveau als in 1698. Is het niet zo dat dit samenvalt met de ontginning van de veenkoloniën, en het beschikbaar komen van de grond daar voor akkerbouw?

De totaal-opbrengst van de stad is ongeveer even groot als die van de vier kwartieren en Gorecht samen.

Verder zien we dat de totale opbrengst van de molens ten plattenlande voor de provincie in 1697 ruim 26.000 gulden bedraagt. Als we dat afzetten tegen de kosten van de saneringsoperatie van 1628, zijnde ruim 28.560 gulden, dan zien we dat de provincie in 1628 bereid was de accijnsopbrengst van ruim een jaar op te offeren voor deze sanering.

8. Lokale gegevens over Noordhorn.

In Noordhorn staat op dit moment één molen, de Fortuna, aan de zuidkant van de ingang van de Schippersstraat. Dit is een stellingmolen, die is gebouwd in 1890 ter vervanging van een in dat jaar op die plaats afgebrande molen. Het lijkt dat de afgebrande molen ook een stellingmolen was, omdat de stenen onderbouw van de afgebrande molen ook weer is gebruikt voor de nieuwe molen. Wel is die onderbouw toen nog iets verhoogd. Hoe lang die voorganger er heeft gestaan is niet echt duidelijk. In een voorlichtingsboekje van deze molen wordt gesproken over 1768? maar de betrouwbaarheid van dit gegeven is nog niet nagegaan. Wel is bekend dat op oude kaarten pas vanaf 1781 (Beckering; ook gereproduceerd in het boek 'Geschiedenis van Zuidhorn', Profiel, 1986)) in Noordhorn 2 molens voorkomen. Van het bestaan van een sarrieshut nabij de plaats van de huidige molen Fortuna is niets bekend.

In het boek "Gisteren voor de lens" (Historisch fotoboek gemeente Zuidhorn, Uitgeverij Profiel, 1983) staat op blz 140 echter een foto van een tweede molen in Noordhorn, achter het huis Langestraat 66. Dit betrof een beltmolen, die volgens mondelinge overlevering omstreeks 1918 is afgebroken (zie het relaas van de heer Overkamp, bijlage 6). De precieze plaats van de belt wordt door de heer Overkamp en omwonenden aangegeven direct ten noorden van de schuur bij het achter de normale bebouwing liggende huis Langestraat 68, terwijl velen ook weten te vertellen dat er bij deze molen een sarrieshut - d.w.z. een huisje voor de chercher - heeft gelegen.

Uit de gegevens van B. van der Veen Czn, het gezaghebbende archief over molens in Groningen, blijkt dat er in Noordhorn één standerdmolen heeft gestaan (zie bijlage 7, mij toegezonden door C.E. van der Horst, Langeweg 10, Scheemda). Deze gegevens situeren die molen ten noord-westen van de kerk, en ten westen van de Rijksstraatweg. Gezien het feit dat deze gegevens ongeveer in 1924 zijn opgenomen, moeten we voor de Rijksstraatweg nu waarschijnlijk lezen "de Langestraat", want in die jaren liep de straatweg nog door het dorp. De gegevens over de ligging van de molen van van der Veen zijn o.m. gebaseerd op oude kaarten uit 1616, 1686 en 1781 (1781 betreft waarschijnlijk de eerdergenoemde kaart van Beckering) Overigens mogen uit het feit dat op de kaarten van 1616 en 1686 slechts één molen in Noordhorn voorkomt, terwijl er op de kaart van Beckering van 1781 twee molens voorkomen, gezien de nauwkeurigheid van kaarten uit de zeventiende en achttiende eeuw, niet te veel conclusies worden getrokken.

B. van der Veen heeft kennelijk ook overzichten met eigenaars uit 1766, 1767 en 1768 gezien en verkoopactes uit 1768 en 1781. Mogelijk is daarin de ligging preciezer beschreven, en/of is

daarin aangegeven dat het een standerdmolen betrof. Dat moet nog worden nagezocht. In elk geval is die molen in 1781 afgebroken.

9. Gevolgtrekkingen over de schans bij de molen.

Enkele zaken staan ondubbelzinnig vast.

In 1628 stond er één molen in Noordhorn. Deze molen mocht blijven staan en bij die molen is in 1628 een sarrieshut gebouwd (Bijlage 2, Statenresolutie 12 augustus 1628). Deze molen moet een standerdmolen zijn geweest (Groninger molenboek). In 1666 stond er in Noordhorn nog steeds maar één molen.

Alleen bij de plaats waar tot omstreeks 1918 een beltmolen stond wordt in de mondelinge overlevering van een sarrieshut gesproken. De belt heette in de volksmond de molenberg.

Enkele zaken lijken waarschijnlijk.

B. van der Veen situeert de standerdmolen ten noord-westen van de kerk. Zijn precieze bronnen zijn nog niet duidelijk. De locatie die hij aangeeft kan heel goed samenvallen met de locatie van de omstreeks 1918 afgebroken beltmolen. Dan zou deze beltmolen gebouwd zijn op de plaats van de in 1781 als ruïne verkochte molen. De nabijheid van de sarrieshut maakt dit ook waarschijnlijk.

Ik ben dan ook nog steeds van mening dat de molenberg waarover in samenhang met de schans of wijkplaats wordt gesproken (zie ook bijlage 8, brief van den Stadhouder de Verdugo aan luitenant en hoofdmannen over de herstelling van de schans te Noordhorn uit de charters van den Hove, deel 7, nr 571) dezelfde is als de belt van de omstreeks 1918 afgebroken molen. Dat wil zeggen dat de molenberg achter het huidige pand Langestraat 66 lag, direct ten noorden van de schuur van het huidige pand Langestraat 68.

D.J. van den Bos, 7 april 1998

Bijlage A

Uit de verhalen van de heer K. Overkamp, Oosterburcht 22, 9801BK Zuidhorn, tel. 504296, het volgende opgetekend:

Over hemzelf:

Overkamp is in 1908 geboren en is nu dus 90 jaar. Hij is een zoon van een koopman in ongeregeld goed (lompen, oud ijzer, wrak vee voor de slacht etc.) in de Nieuwstraat, als jongen als boerenknecht gaan werken bij Jacob Sikkema, die boerde op de boerderij waar nu Stigter zit (Noorderweg 65). Eerst als inwonend knecht, later vanuit zijn ouderlijk huis, toen de boerderij zo verbouwd werd dat er geen inwonende knechten meer waren. Later gewoond in het huis waar nu Jan Hamming zit (Noorderweg 40). Wat hij precies gedaan heeft is me nog niet echt duidelijk, maar hij had diverse stukjes land.

Ik had contact met hem opgenomen om meer te weten te komen over de afgebroken molen in Noordhorn.

Over de molen en omgeving:

Die molen was van Sissing. Die woonde in het huis voor de molen, waar nu Lucas van der Velde woont (Langestraat 66). Sissing heeft de molen af laten breken toen Overkamp 10 of 11 jaar was (dus omstreeks 1918). De molen is in zijn geheel afgebroken door Arend Overkamp - de vader van Overkamp - Haje Brilstra en Koert Boomsma. Overkamp moest als jongetje het uit de molen gekomen hout sorteren, zodat er kavels van konden worden gemaakt, die dan op boeldagen werden verkocht, bijvoorbeeld aan boeren voor afscheidingspalen, of als brandhout. Overkamp moest dan de verkochte kaveltjes met de kruiwagen bij de mensen thuis bezorgen, bijv. bij de armlastige dames die in de gasthuisjes aan de Nieuwstraat woonden.

Sissing heeft daarna zijn hele bedoening verkocht aan van Til, boer op de Sicke Benningestede of aan diens zoon Jan. De van Tils hebben de molenberg afgegraven en de grond gebruikt voor het dempen van sloten rondom de Sicke Benningestede. In de schuur achter het molenhuis is Jan van Til vervolgens een maalderij begonnen. In het voorhuis kwam een bakkerij, met als laatste bakker van der Sluis.

Aanvankelijk kon je helemaal om het molenhuis heenrijden, een soort niet overdekte doorrit dus. Het huis tussen de Doopsgezinde kerk en het molenhuis (Langestraat 64) is pas veel later, vermoedelijk toen ook de maalderij was opgehouden, op dit pad gebouwd. De vrouw van Louwe van der Velde beweert dat de sarrieshut bij de molen gestaan heeft op de plaats waar nu de muur aan de achterkant van de tuin van dit huis staat. Gerard Geertsema beweert dat het huis waarin hij heeft gewoond, en waarin nu Piet Steenbergen woont (Langestraat 68) vroeger de sarrieshut is geweest. Gerard schijnt ook oude zaken te hebben gevonden. De zuidmuur van dit huis is ook nog oud. Nog eens beter nagaan, o.m. bij Gerard, hoe dit precies heeft gezeten. In elk geval heeft in Langestraat 68 vroeger Jan Hoogstra gewoond, die direct benoorden van dit huis een schuur heeft gebouwd, waar nu het opschrift op staat "Muil'nberg". In die schuur heeft hij een tijd de opslag van de gewasbestrijdingsmiddelen voor zijn bedrijf gehad. Later zijn die een tijd ondergebracht in de schuur van de boerderij op de hoogte achter Stigter, vermoedelijk destijds met adres Noorderweg 67

Bijlage C

Rijksarchief Groninger, Charters van den Hove, deel 7, nummer 571. (Hiernaar verwezen middels het register van Mr. H.O. Feith, 6e deel, met vermelding schans te Noordhorn, 1589 nr 32, 620 HJK, copieboek XIV, actuele verwijzing van de Groninger archieven nog terugzoeken)

Afgeschreven in februari 1998 door J. Meinema.

Edelen, gestrengen, erentfesten, wolgeleerden,
gunstigen vrunden. Ick hebbe verstaen
dat die viandt in mejninge soude wesen
den schantse van Noorthorn aen te vangen,
Ende derhalven sal nodich wesen, dat die-
selve in aller ijlen gerepareert worde.
Derhalven is mijn gesinnen, dat U lieve
in der ile den hunsluijden daeromtrent
ordineren ende bevelen, dat sij den
hopman aldaer met gravers, wagens
ende peerden willen assisteren ende
behulpelick sijn, sal van mijner sijde
oick verordineren dat die soldaten
van gel... met hun arbeijden sullen
hierinne en wilt nijet suiymen
want den dienst van sijne ...la...
ende 's lants welvaren daer aen is gelegen.
Hier mede den heere bevolen. Datum
Fermisum den 17en Julij 1589

U lieve goetgunstige vrundt
François de Verdugo

N.B. Fermisum = Farmsum